

บทที่ 2

แนวคิดที่ใช้ในการศึกษา

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ได้ใช้กรอบการวิเคราะห์เรื่อง มติมหาชน (public opinion) ร่วมกับแนวคิดเรื่อง รัฐธรรมนูญนิยม (constitutionalism)

นิยามของมติมหาชน

“มติมหาชน” ตามความเห็นของ John Stuart Mill หมายถึง ความชอบและความไม่ชอบของประชาคม หรือของบางส่วนของประชาคมที่มีอำนาจ และดังนั้นจึงเป็นสิ่งสำคัญในทางปฏิบัติที่กำหนดด้วยบทกฎหมายสำหรับใช้ปฏิบัติโดยทั่วไป ทั้งนี้การปฏิบัตินั้นจะอยู่ภายใต้บทลงโทษของกฎหมายหรือการบังคับในทางสังคม¹

จากนิยามของ Mill มติมหาชนมีองค์ประกอบดังนี้

1. เป็นความชอบหรือความไม่ชอบของประชาคมหรือบางส่วนของประชาคม และ
2. ความชอบหรือความไม่ชอบนั้นต้องเป็นสิ่งสำคัญที่เป็นปัจจัยกำหนดด้วยบทกฎหมายของบ้านเมือง

Leonard W. Doob กล่าวว่า “มติมหาชน หมายถึง ทศนคติของประชาชนที่มีต่อประเด็นปัญหาหนึ่งๆ ในฐานที่ต่างก็เป็นสมาชิกของกลุ่มสังคมเดียวกัน”²

คำนิยามของ Doob เกี่ยวกับมติมหาชนสามารถแยกองค์ประกอบได้ดังนี้

1. เป็นทศนคติของประชาชนต่อประเด็นปัญหาใดปัญหาหนึ่ง และ
2. บุคคลที่ร่วมแสดงทศนะนั้นจะต้องเป็นคนในกลุ่มสังคมเดียวกัน

¹ The likings and dislikings of society, or some powerful of it, are thus the main thing which has practically determined the rules laid down for general observance, under the penalties of law or opinion อ้างใน ชวรัตน์ เชิดชัย, การสื่อสารและสาธารณมติ (กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2527), หน้า 4-5

² Public opinion refers to people's attitudes on an issue when they are members of the same social group Ibid., p. 5

ข้อแตกต่างระหว่างความเห็นของ Mill กับ Doob ก็คือว่า ฝ่ายหลังไม่เห็นว่า ความคิดเห็นของประชาชนนั้นจะต้องมีความสำคัญถึงขนาดเป็นปัจจัยในการกำหนดด้วยทฤษฎีหมายของบ้านเมือง

David Truman มีความเห็นว่า มติมหาชน “ประกอบด้วยความคิดเห็นของปัจเจกชนที่รวมตัวกันเป็นมหาชนที่กล่าวถึง ทั้งนี้มิได้รวมถึงความคิดเห็นทั้งหมดที่ยึดถือโดยกลุ่มบุคคลที่ว่า แต่เป็นเพียงความคิดเห็นที่สอดคล้องกับประเด็นหรือสถานการณ์ที่ทำให้ความคิดเห็นนั้นเป็นมหาชน”³

ความเห็นของ Truman เกี่ยวกับมติมหาชนมีข้อนำสังเกตดังนี้

1. เป็นความคิดเห็นของกลุ่มบุคคลที่เกี่ยวข้องที่เรียกว่า มหาชน
2. เป็นความคิดเพียงบางกลุ่มของกลุ่มบุคคลที่ว่า ไม่ใช่ทั้งหมด
3. ความคิดเห็นที่ว่านั้นต้องเป็นความคิดเห็นที่เกี่ยวกับประเด็นหรือสถานการณ์ที่เกี่ยวกับมหาชนหรือส่วนรวม

จะเห็นได้ว่า คำจำกัดความของ Truman มีขอบเขตแคบกว่าของ Mill และ Doob มากในแง่ที่ว่ามติมหาชนเป็นเพียงความคิดเห็นของกลุ่มบุคคลในสังคมที่สนใจต่อประเด็นปัญหาใดปัญหาหนึ่งเท่านั้นและไม่ใช่ความเห็นของคนเหล่านั้นทั้งหมด ในทัศนะของ Truman มติมหาชนจะเป็นมหาชนก็ต่อเมื่อมันเกี่ยวข้องกับประเด็นหรือสถานการณ์ที่เป็นเรื่องส่วนรวม ไม่ใช่เรื่องส่วนตัว

Key กล่าวถึง มติมหาชนว่า คือความคิดเห็นที่ยึดถือโดยเอกชน (หลายคน) ซึ่งรัฐบาลเห็นว่าเป็นความสุ่มรอบคอบที่จะให้ความสนใจ⁴

สำหรับ Key จะเห็นได้ว่า เน้นว่า จะต้องเป็นความเห็นที่รัฐบาลให้ความสนใจ ถ้ารัฐบาลไม่ให้ความสนใจก็ไม่ถือเป็นมติมหาชน เข้าทำนองอย่างที่ Truman ว่า จะต้องเป็นประเด็นหรือสถานการณ์ที่เกี่ยวข้องกับส่วนรวม

Bernard C. Hennessy กล่าวว่า มติมหาชนเป็นความเชื่อที่มีความสลับซับซ้อนแสดงออกโดยบุคคลจำนวนมากและเป็นประเด็นที่มีความสำคัญต่อส่วนรวม⁵ จะเห็นได้ว่า Hennessy เน้นทั้ง

³Public opinion...consists of the opinions of the aggregate of individuals making up the public under discussion. It does not include all the opinions held by such a set of individuals but only those relevant to the issue or situation that defines them as a public. Ibid.

⁴Public opinion may simply be taken to mean those opinions held by private persons which governments find it prudent to heed. V.O. Key, Jr., Public Opinion and American Democracy. (N.Y. : Alfred A. Knopf, 1961), p. 14.

ประเด็นเกี่ยวกับจำนวนคนที่มีส่วนร่วมในการออกความเห็น ว่า ต้องมีมากพอสมควร และประเด็นที่เป็นเนื้อหาของความคิดเห็นนั้นจะต้องมีความสำคัญต่อส่วนรวม

John Dewey กล่าวว่า มติมหาชน คือ ดุลยพินิจ (judgment) ของบุคคลซึ่งประกอบขึ้นเป็นกลุ่มและเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับกิจการบ้านเมืองหรือกิจการสาธารณะ⁶

ส่วน Lucian Warner ก็ให้นิยามไว้ในลักษณะไม่ต่างกันมากนัก แต่เน้นการได้มติมาในลักษณะของการออกเก็บข้อมูล โดยกล่าวว่า มติมหาชนประกอบด้วยปฏิบัติการของประชาชนต่อเรื่องใดเรื่องหนึ่ง และต่อปัญหาต่างๆ ภายใต้เงื่อนไขของการสอบถามหรือสัมภาษณ์⁷

Blumer เห็นว่า มติมหาชนคือความคิดเห็นที่เป็นแนวโน้มกลาง อันเกิดจากความคิดเห็นหลายๆ ความคิดเห็น แต่ไม่เหมือนกับความคิดเห็นต่างๆ ที่ก่อให้เกิดแนวโน้มกลางนั้น เขากล่าวว่า

“มติมหาชนควรเป็นที่เข้าใจว่า เป็นผลผลิตรวม ในความหมายดังกล่าวมติมหาชนไม่ใช่ความคิดเห็นที่เป็นเอกฉันท์ที่ทุกคนในกลุ่มเห็นชอบด้วย และก็ไม่จำเป็นต้องเป็นความคิดเห็นของเสียงข้างมาก ในฐานะเป็นความคิดเห็นรวม มติมหาชนอาจจะ (และปกติจะ) แตกต่างจากความคิดเห็นของกลุ่มต่างๆ ที่ประกอบกันเป็นมหาชน (กลุ่มผู้สนใจปัญหา) มติมหาชนบางทีอาจจะเข้าใจได้ว่าเป็นความเห็นผสม อันก่อตัวจากความคิดเห็น ซึ่งเป็นที่ยึดถือกันในกลุ่มบุคคลที่เกี่ยวข้อง หรืออาจเป็นการตีความที่จะเข้าใจว่าเป็นแนวโน้มกลาง (central tendency) ที่ถูกกำหนดโดยความคิดเห็นต่างๆ ที่ใกล้เคียงกัน⁸

การกล่าวถึงความหมายหรือนิยามของมติมหาชนนี้ ถ้าไม่พูดถึงนิยามของ Allport ดูเหมือนว่า การพิจารณานั้นจะขาดความสมบูรณ์ไปมากที่สุดทีเดียว Allport กล่าวว่า “มติมหาชน หมายถึงสถานการณ์ที่มีบุคคลหลายคน โดยบุคคลเหล่านั้นแสดงความคิดเห็นหรืออาจจะถูกกระตุ้นให้แสดงความคิดเห็นว่า เห็นด้วยหรือสนับสนุน (หรือมิฉะนั้นก็ไม่เห็นด้วยหรือคัดค้าน) เจื่อนใจหรือ

⁵ Public opinion is the complex of beliefs expressed by a significant number of persons on an issue of public importance. Quoted from D. George Kousoulas, On Government and Politics (2nd. ed.) (Belmont, Cal. : Duxbury, 1971), p. 93

⁶ อังไฉน เสถียร หอมขจร, มติมหาชนกับประชาธิปไตย, (กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2525), หน้า 60

⁷ Ibid.

⁸ Herbert Blumer, “The Mass, The Public and Public Opinion,” edited by Bernard Berelson and Morris Janowitz, Reader in Public Opinion and Communication (2nd. ed.) (N.Y. : The Free Press, 1966), p. 48

ตัวบุคคล หรือข้อเสนอที่แน่ชัดบางประการซึ่งมีความสำคัญอย่างกว้างขวางในแง่สัดส่วนของจำนวนความเข้ม และความคงทนของปัญหา อันอาจจะมีผลกระทบถึงการกระทำโดยตรงกับโดยอ้อมต่อสิ่งที่เกี่ยวข้อง⁹

คำนิยามของ Allport มีความละเอียดเป็นพิเศษและอาจกล่าวได้ว่า มติมหาชนในทัศนะของเขามีองค์ประกอบดังนี้

1. เป็นความคิดเห็นของบุคคลหลายคน
2. ความคิดเห็นนั้นจะเป็นสิ่งที่แสดงออกมาให้ปรากฏหรือมิได้แสดงออกมาให้ปรากฏชัดเจนก็ได้ แต่อาจจะกระตุ้นให้แสดงออกมาได้
3. ความคิดเห็นที่ว่านั้นต้องเป็นประเด็นที่เกี่ยวกับเงื่อนไข ตัวบุคคล หรือข้อเสนอบางประการที่แน่ชัด
4. ประเด็นปัญหานั้นจะต้องประเด็นปัญหาที่มีความสำคัญอย่างกว้างขวางทั้งในแง่ของจำนวนบุคคลที่เกี่ยวข้อง ความเข้ม และความคงทนของปัญหา
5. ทิศทางของความคิดเห็นนั้นมีอยู่ด้วยกัน 2 ทาง คือ เห็นด้วยหรือสนับสนุน กับไม่เห็นด้วยหรือคัดค้าน
6. ความคิดเห็นที่ว่านี้อาจมีผลกระทบต่อสิ่งที่เกี่ยวข้องโดยตรงหรือโดยอ้อม เช่น ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในด้านการกระทำเกี่ยวกับสิ่งที่เป็ประเด็นปัญหา เป็นต้น

จากที่กล่าวมาแล้วข้างต้น จะเห็นได้ว่า นิยามของมติมหาชนมีมาก บ้างก็มีความหมายใกล้เคียงกัน บ้างก็มีความหมายแตกต่างกัน สภาพเช่นนี้นับว่า สร้างความยุ่งยากใจให้กับผู้ศึกษาไม่น้อย เพราะไม่อาจพูดได้ว่า มันมีความหมายแท้จริงอย่างไรกันแน่ และอาจก่อให้เกิดความเข้าใจไม่ตรงกัน¹⁰

⁹ The term public opinion is given its meaning with reference to a multi-individual situation in which individuals are expressing themselves, or can be called upon to express themselves, as favoring or supporting (or else disfavoring or opposing) some definite condition, person, or proposal of widespread importance, in such a proportion of number, intensity, and constancy, as to give rise to the probability of affecting action, directly or indirectly, toward the object concerned. Floyd D. Allport, "Toward a Science of Public Opinion," edited by Robert O. Carlson, *Communication and Public Opinion* (N.Y.: Praeger Publishers, 1975), p. 27

¹⁰ ข้อสังเกต การที่นักวิชาการให้คำนิยามมติมหาชนไว้แตกต่างกัน ส่วนหนึ่งเนื่องมาจากที่นักวิชาการเหล่านั้นมาจากสาขาวิชาที่แตกต่างกันและมีความสนใจในประเด็นปัญหาของมติมหาชนที่แตกต่างกันด้วย ในค่นที่เกี่ยวกับสาขาวิชาของนักวิชาการที่สนใจศึกษามติมหาชนเราจะพบว่า มีทั้งนักรัฐศาสตร์ นักสื่อสารมวลชน นักจิตวิทยา นักสังคมวิทยา

เงื่อนไขที่เอื้ออำนวยต่อการก่อตัวของมติมหาชนพอสังเขป

เป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไปว่า ภายใต้ระบอบประชาธิปไตยซึ่งยอมรับและเชิดชูเสรีภาพส่วนบุคคลและหลักการมีส่วนร่วมในทางการเมืองของประชาชนเท่านั้น ที่สอดคล้องกับการก่อตัวของมติมหาชน เพราะว่า ภายใต้ระบอบดังกล่าวประชาชนมีเสรีภาพตามสมควรในการแสดงความคิดเห็น ในการประชุมปรึกษาหารือ ในการวิพากษ์วิจารณ์กิจการสาธารณะรวมทั้งที่จะกำหนดและติดตามการทำงานของรัฐบาล

ในอีกด้านหนึ่งภายใต้ระบอบประชาธิปไตยประชาชนมีเสรีภาพและโอกาสที่จะได้รับทราบข่าวสาร ข้อมูลจากสื่อมวลชน เพื่อนฝูง เจ้าหน้าที่ของรัฐ ผู้แทนและจากแหล่งอื่นๆ ปัจจัยประการนี้จัดได้ว่า เป็นเงื่อนไขที่สำคัญอีกประการหนึ่งของระบอบประชาธิปไตยที่จะเอื้ออำนวยให้บุคคลสามารถพิจารณาตัดสินใจกำหนดจุดยืนได้อย่างสอดคล้องกับผลประโยชน์และความต้องการของเขา¹¹

Wilson ได้ตั้งคำถามที่น่าสนใจว่า เสรีภาพภายใต้ระบอบประชาธิปไตยจะเกิดขึ้นได้อย่างไร เขามีความเห็นเห็นว่า สิ่งนี้ขึ้นอยู่กับเงื่อนไขของการมีกฎหมายมหาชนที่เป็นประชาธิปไตย และสิ่งนี้เป็นสิ่งที่ทำให้เสรีภาพในการแสดงความคิดเห็นและเสรีภาพทางการเมือง เศรษฐกิจและสังคมอื่นๆ มีความคงทนถาวร แต่ปัญหามีว่า เราจะได้กฎหมายมหาชนที่เป็นประชาธิปไตยได้อย่างไร คำตอบในประการนี้ขึ้นอยู่กับความเห็นพ้องต้องกันทางการเมืองว่ามีอะไรบ้างที่เสี่ยงข้างมากทำได้และมีอะไรบ้างที่เสี่ยงข้างมากทำไม่ได้ ดังนั้น การเข้าใจเกี่ยวกับความเห็นพ้องต้องกันภายในหมู่ประชาชนจึงเป็นเงื่อนไขเบื้องต้นและสำคัญที่สุดต่อการก่อตัวของมติมหาชน¹²

สิ่งหนึ่งที่เป็นเครื่องยืนยันถึงความเห็นพ้องต้องกันในสังคมตะวันตก Wilson อ้างว่า ก็คือพระราชบัญญัติเกี่ยวกับสิทธิ (Bill of Rights) ซึ่งบัญญัติรับรองสิทธิและเสรีภาพของพลเมืองในด้านต่างๆ ไว้ เสรีภาพของพลเมือง (Civil liberty) คำนี้สื่อแสดงว่า สิทธิของบุคคลมีความสำคัญเหนือกว่าสิทธิของรัฐหรือองค์กรใดๆ ของรัฐ และสิทธิของฝ่ายเสียงข้างน้อยก็มีความสำคัญไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าสิทธิของฝ่ายเสียงข้างมาก ดังนั้น ระบอบประชาธิปไตยยุคใหม่จึงเป็นการยืนยันหลักการในเรื่องสิทธิที่เปลี่ยนแปลงโอนกันไม่ได้ของบุคคลและสิทธิของฝ่ายเสียงข้างมากที่จะทำการ

¹¹ V.O. Key, Jr., Public Opinion and American Democracy (N.Y.: Alfred A. Knopf, 1961), pp. 12-14.

¹² Francis G. Wilson, A Theory of Public Opinion (Chicago : Henry Regnery, 1962), p. 285.

ตัดสินใจภายใต้ขอบเขตแห่งเงื่อนงำที่กำหนดไว้ก่อน และด้วยเหตุผลข้างต้นมติมหาชนจึงเป็นพลังที่มีขีดความสามารถที่จะต่อต้านการใช้อำนาจของรัฐ ที่จะแสดงพลังของประชาชนให้ปรากฏโดยการเข้าไปมีส่วนร่วมในทางการเมือง ทั้งนี้ภายใต้การชี้นำของหลักศีลธรรมและเหตุผลของความเห็นพ้องต้องกัน¹³

โดยสรุป Willson ชี้ว่า มติมหาชนจะมีอยู่ได้หรือก่อตัวขึ้นได้จะต้องปราศจากการเผด็จการทางการเมืองจะต้องกระทำภายในกรอบของรัฐธรรมนุญที่เป็นประชาธิปไตย โดยมาตรการดังกล่าวการยอมรับมติมหาชนจะดำเนินไปโดยปราศจากการใช้ความรุนแรง และการใช้ความรุนแรงของรัฐจะไม่เกิดขึ้น เว้นแต่ในกรณีของสงครามและการปราบปรามอาชญากรรม¹⁴

สำหรับประเทศคอมมิวนิสต์ ทฤษฎีของพวกเขา Bolshevik ไม่ได้ปฏิเสธมติมหาชน แต่เน้นที่จะไม่ทำตามมติมหาชน ตรงกันข้ามกลับเน้นความจำเป็นที่จะต้องกำหนดและหล่อหลอม มติมหาชนให้สอดคล้องกับเป้าหมายและอุดมการณ์ของรัฐ¹⁵ Lenin แม้จะยอมรับหลักการที่ว่า มวลชนเป็นผู้กำหนดการกระทำของรัฐแต่ก็หลีกเลี่ยงหลักการดังกล่าวโดยมอบภาระการนำไปให้แก่นำที่มีควมสำนึกทางการเมืองสูงและเป็นสัพพัญญู ซึ่งได้แก่ พรรคคอมมิวนิสต์ ส่วน Stalin ยิ่งเลวร้ายลงไปอีก โดยจำกัดบทบาทในการกำหนด และชี้นำการกระทำของรัฐไปอยู่ที่ผู้นำเพียงคนเดียว¹⁶

ข้อสมมุติฐานขั้นพื้นฐานของระบอบคอมมิวนิสต์เกี่ยวกับมติมหาชนมีว่า นโยบายของรัฐมีความสอดคล้องกับมติมหาชนเกือบจะสมบูรณ์ทีเดียว ทั้งนี้ความเชื่อมโยงดังกล่าวเป็นไปได้ เพราะทั้งประชาชนและผู้นำมีความเชื่อในหลักการขั้นพื้นฐานร่วมกัน ด้วยเหตุดังกล่าวในสังคมของประเทศคอมมิวนิสต์จึงไม่มีความจำเป็นที่จะต้องสืบเสาะหามติมหาชน เพราะความคิดเห็นของประชาชนกับของผู้มีอำนาจตัดสินใจทางการเมืองเป็นอย่างเดียวกัน¹⁷

จากหลักการต่างๆ ดังกล่าวข้างต้น ประกอบกับการวางแผนจัดระเบียบในทางการศึกษา เศรษฐกิจ สื่อสารมวลชน และการเมืองอย่างเป็นระบบ และดำเนินการภายใต้การนำของพรรค

¹³ Ibid.,pp. 285-286.

¹⁴ Ibid.,pp. 290-291.

¹⁵ Zvi Y. Gitelman, "Public Opinion in Communist Political Systems," edited by Walter D. Connor and Zvi Y. Gitelman, *Public Opinion in European Socialist Systems* (N.Y.: Praeger Publishers, 1977), p. 1

¹⁶ Ibid.,p. 2.

¹⁷ Ibid.,p. 3.

คอมมิวนิสต์¹⁸ ย่อมเป็นที่ตระหนักได้ว่า บรรยากาศทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมอย่างที่เป็นอยู่ในสังคมคอมมิวนิสต์ ปัจจุบันมีแนวโน้มที่จะไม่เอื้ออำนวยต่อการก่อเกิดคอมมิวนิสต์ โดยเสรี ตัวอย่างที่สนับสนุนข้อสรุปข้างต้นก็เช่น ในด้านบทบาทของสื่อสารมวลชนพรรคคอมมิวนิสต์ได้กำหนดหน้าที่ของสื่อสารมวลชนไว้หลายประการด้วยกัน โดยมุ่งให้เป็นกระบอกเสียงและกลไกของรัฐที่จะปลุกฝังค่านิยมและความสำนึกของประชาชนให้เป็นที่ไปตามอุดมการณ์ของพรรค เช่น กำหนดให้สื่อสารมวลชนมีหน้าที่ (1) เผยแพร่แนวความคิดของลัทธิมาร์กซ์ และลัทธิเลนิน (2) ปลุกเร้าให้เกิดศรัทธาในหลักการของพรรคคอมมิวนิสต์ (3) ส่งเสริมให้คนงานต่อสู้เพื่อนำหลักการข้างต้นไปประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน (4) เสริมความเชื่อมโยงกับประชาชนให้เข้มแข็ง (5) ให้การศึกษาแก่ประชาชนเพื่อให้มีจิตใจเป็นคอมมิวนิสต์¹⁹ ฯลฯ ทั้งนี้โดยเอกชนขาดเสรีภาพในการควบคุมหรือเข้าถึงระบบสื่อสารมวลชนหรือที่จะเสนอความคิดเห็นแข่งกับระบบสื่อสารมวลชนของรัฐ

นอกเหนือจากเงื่อนไขทางการเมืองแล้ว ก็มีนักวิชาการบางคนเห็นว่า มติมหาชนเป็นปรากฏการณ์ของสังคมชนชั้นกลางเท่านั้น หรืออีกนัยหนึ่งสังคมชนชั้นกลางเป็นปัจจัยที่เอื้ออำนวยต่อการเกิดคอมมิวนิสต์ ตัวอย่างเช่น Ferdinand Tonnies นักสังคมวิทยาชาวเยอรมันที่มีชื่อเสียงโด่งดัง แยกสังคมมนุษย์ออกเป็น 2 ประเภท ได้แก่ ประเภท Gemeinschaft และประเภท Gesellschaft สังคมประเภทแรกเป็นสังคมดั้งเดิมที่การดำรงอยู่ขึ้นอยู่กับรูปแบบทางประวัติศาสตร์จารีตประเพณีและการไม่มีส่วนร่วมของสมาชิกในทางการปกครอง เป็นสังคมที่ขึ้นอยู่กับความกลมกลืนหรือกลมเกลียว จารีตประเพณีและศาสนา ในทางกลับกันสังคมประเภทที่สองเป็นรูปแบบขององค์กรทางสังคมสมัยใหม่ของชนชั้นกลาง สังคมเมือง สังคมอุตสาหกรรมและสังคมพาณิชยกรรม เป็นสังคมที่พยายามอิงอยู่กับเหตุผล และเป็นสังคมที่มีพื้นฐานอยู่บนการประชุมตกลงกัน กฎหมายและมติมหาชน เส้นทางของวิวัฒนาการของสังคมก็คือ การพัฒนาจากวัฒนธรรมแบบ Gemeinschaft ไปสู่สังคมแบบ Gesellschaft²⁰

ในทัศนะของ Tonnies สังคมแบบ Gesellschaft เป็นสังคมชนชั้นกลาง เป็นสังคมที่เอื้ออำนวยต่อการก่อตัวของมติมหาชน เขากล่าวว่า สังคมชนชั้นกลางทำให้มีเมืองเกิดขึ้น ทำให้เกิด

¹⁸ คุราลละเอียดเกี่ยวกับการจัดระบบการปกครองของสหภาพโซเวียตได้ใน Stanley Rothman and George W. Breslauer, *Soviet Politics and Society* (St. Paul : West Publishing, 1978), passim.

¹⁹ Ibid., p. 83.

²⁰ Quoted From Francis G. Wilson, op.cit., pp. 117-118.

ถนนหนทางและการคมนาคม ทำให้เกิดชนชั้นนำที่มีความชำนาญเฉพาะด้าน และการสละทิ้งค่านิยมดั้งเดิม ซึ่งเป็นปัจจัยสร้างความเป็นปึกแผ่นให้กับสังคมดั้งเดิม เมืองเป็นศัตรูของจารีตประเพณี แต่บูชาประสิทธิภาพ และโดยธรรมชาติเมืองจะเป็นปฏิปักษ์กับชนบทอย่างเดียวกันกับที่ชนบทจะต้องพยายามรักษาตัวเอง และธำรงวัฒนธรรมเอาไว้ ชนชั้นปกครองที่ทำหน้าที่นำสาธารณชนหรือคนเมืองมักจะเข้าใจเอาเองว่า เมืองคือแหล่งที่มาของสติปัญญา เหตุผล และความก้าวหน้า และเป็นสถานที่ๆ อาจจะค้นพบหลักการมูลฐานสมัยใหม่ที่เหมาะสม สำหรับวิถีชีวิตของบุคคลในสังคม²¹ สรุปก็คือ เมืองซึ่งเป็นลักษณะสังคมของชนชั้นกลางมีบรรยากาศที่เอื้ออำนวยต่อการก่อตัวของมติมหาชนนั่นเอง

บุคคลที่มีบทบาทต่อการก่อตัวหรือสร้างมติมหาชน

ผู้ที่มีบทบาทต่อการก่อตัวของมติมหาชนอาจจำแนกได้เป็น 3 ประเภทด้วยกัน ได้แก่

1. ผู้นำกลุ่มนอกระบบราชการ แยกย่อยต่อไปได้เป็น
 - ก. ผู้นำสมาคม เช่น สมาคมทางเศรษฐกิจ สมาคมอาชีพ เช่น แพทย์ สหภาพ แรงงาน สมาคมเพื่อการกุศล ฯลฯ
 - ข. ผู้นำพรรคการเมือง
 - ค. ผู้นำสถาบันที่มีการจัดตั้งมั่นคง เช่น สถาบันการศึกษา สถาบันศาสนา หรือ ผู้นำกลุ่มชนที่มีสถานภาพมั่นคงในสังคม ฯลฯ
2. ผู้ชำนาญการด้านการสื่อสารทั้งภาครัฐบาลและเอกชน ประกอบด้วย
 - ก. หนังสือพิมพ์ นิตยสาร วิทยุ โทรทัศน์
 - ข. นักข่าว นักเขียน นักวิจารณ์
 - ค. นักประชาสัมพันธ์ ที่ปรึกษาและนักบริหารด้านการโฆษณา
 - ง. ศิลปิน ผู้ชำนาญการด้านภาพยนตร์ และอื่นๆ
3. เจ้าหน้าที่ของรัฐ
 - ก. ตัวแทนที่มาจากกาเลือกตั้ง ได้แก่ ผู้นำฝ่ายบริหารในระดับต่างๆ เช่น นายกรัฐมนตรี นายกเทศมนตรี ฯลฯ และผู้ที่ทำหน้าที่ด้านนิติบัญญัติในระดับต่างๆ
 - ข. เจ้าหน้าที่ที่มาจากการแต่งตั้ง เช่น อธิบดี ปลัดกระทรวง หรือหัวหน้าส่วนราชการ ทำนองเดียวกันนี้
 - ค. ผู้พิพากษา²²

²¹ Ibid., p. 120.

²² Avery Leiserson, "Citizens and the Generation of Public Opinion," edited by John C. Wahlke and Alex N. Dragnich, *Government and Politics* (N.Y.: Random House, 1966), p. 418.

ในทางปฏิบัติแม้ผู้นำกลุ่มปฐมภูมิจะมีบทบาทต่อการก่อตัวของมติมหาชนอยู่ไม่น้อย แต่การที่มติในเรื่องใจจะพัฒนาเป็นมติมหาชนได้ ในขั้นตอนที่สำคัญขึ้นอยู่กับผู้นำกลุ่มทุติยภูมิหรือสถาบันที่ใกล้ชิดปัจเจกชนแต่ละคน บุคคลที่มีบทบาทต่อการสร้างมติมหาชน หรือ Opinion makers อาจนิยามได้ว่า ได้แก่ บุคคลซึ่งโดยฐานะแห่งความเป็นตัวแทน หรือตำแหน่งสำคัญที่เขาดำรงอยู่ในกระบวนการของการสื่อสาร หรือการที่เขาปรากฏตัวต่อสาธารณชนบ่อยๆ ทำให้เขามีอิทธิพลต่อการก่อตัวและการแสดงความคิดเห็นหรือความนึกคิดของกลุ่มอย่างสำคัญ²³

บทบาทของสื่อสารมวลชนต่อมติมหาชน

การที่จะทราบว่า สื่อสารมวลชนมีบทบาทต่อการก่อตัวของมติมหาชนมากน้อยเพียงใดนั้น ส่วนหนึ่งย่อมขึ้นอยู่กับความรู้ประเภทและหน้าที่ของสื่อสารมวลชนด้วย ดังนั้นในที่นี้จึงจะกล่าวถึงประเด็นทั้ง 2 ดังกล่าวด้วย

1. ประเภทของสื่อสารมวลชน อาจจำแนกตามลักษณะของสื่อได้เป็น 2 ประเภทคือ

(ก) สื่อสารมวลชนประเภทสิ่งพิมพ์ (Printed media) ได้แก่ หนังสือพิมพ์ แผ่นปลิว นิตยสาร หนังสือเล่ม เป็นต้น

(ข) สื่อสารมวลชนประเภทเสียงและภาพ (electronic media) ได้แก่ ภาพยนตร์ วิทยุ โทรทัศน์ คอมพิวเตอร์ เป็นต้น

สื่อแต่ละอย่างมีลักษณะพิเศษเฉพาะตัว และผลที่มีต่อผู้รับย่อมแตกต่างกันไป สื่อสารมวลชนประเภทสิ่งพิมพ์ผู้รับจะต้องอ่านหนังสือออกจึงจะรับได้ ส่วนสื่อสารมวลชนประเภทแสงเสียงสามารถถ่ายทอดถึงผู้รับได้จำนวนมาก และในเวลาอันรวดเร็ว ผู้รับไม่จำเป็นต้องอ่านหนังสือออกแต่ก็สามารถเข้าใจภาษาที่ใช้ติดต่อบรรลุได้ สำหรับโทรทัศน์มีลักษณะพิเศษกว่าวิทยุตรงที่สามารถป้อนข่าวสารให้แก่ประชาชนได้ทั้งทางตาและหูพร้อมกัน ทำให้ผู้รับสามารถเข้าใจสิ่งที่ถ่ายทอดได้รวดเร็วและแม่นยำขึ้น แม้ว่า วิทยุและโทรทัศน์จะมีข้อได้เปรียบสื่อสารมวลชนประเภทสิ่งพิมพ์ แต่ก็มีข้อเสียเปรียบตรงที่ถ้าส่งมาแล้วผู้รับไม่ทันรับก็จะหายไปสู่อากาศ ส่วนสื่อสารมวลชนประเภทสิ่งพิมพ์ผู้รับสามารถหยิบอ่านเมื่อใดก็ได้ที่สะดวก สามารถเสนอรายละเอียดได้มากกว่า โดยเฉพาะนิตยสารและหนังสือเล่ม และผู้รับสามารถอ่านซ้ำได้สะดวกกว่า นอกจากนี้สื่อประเภทสิ่งพิมพ์มีราคาข้อมเยากว่าสื่อประเภทแสงเสียง โดยเฉพาะโทรทัศน์²⁴

²³ Ibid., p. 419.

²⁴ เสถียร หอมขจร, อ้างแล้ว, หน้า 100, 133-137

2. หน้าที่ของสื่อสารมวลชน ประกอบด้วย

(ก) เสนอข่าวสาร ได้แก่ รายงานเหตุการณ์เรื่องราวที่น่าสนใจและมีสาระแก่ประชาชน

(ข) เสนอความคิดเห็น อาจเป็นความคิดเห็นของผู้รายงานข่าวเองของสื่อสารมวลชน

หรือของผู้อ่าน ฯลฯ ความคิดเห็นของหนังสือพิมพ์โดยปกติจะปรากฏในบทบรรณาธิการ

(ค) ให้ความบันเทิงเพื่อเป็นการระบายความตึงเครียดของประชาชน

(ง) ให้การศึกษาแก่ประชาชน เช่น รายการทางวิชาการต่างๆ และ

(จ) เป็นสื่อทางธุรกิจ เช่น การโฆษณาสินค้า²⁵

3. อิทธิพลหรือบทบาทของสื่อสารมวลชน จากหน้าที่ดังกล่าวข้างต้นย่อมพอจะเห็นได้ว่าหน้าที่ใน 2 ประการแรกนั้นย่อมมีผลกระทบโดยตรงต่อการก่อตัวของมติมหาชน คือ

ประการแรก เป็นการให้การเรียนรู้ในทางการเมืองแก่ประชาชน เช่น การให้ข่าวสารข้อมูลเกี่ยวกับระบบการเมืองการบริหาร ประเด็นปัญหาทางการเมือง และแนวทางแก้ไขปัญหา

ประการที่สอง ใช้อิทธิพลโน้มน้าวทัศนคติและความคิดเห็น ของประชาชน โดยเฉพาะในส่วนที่เกี่ยวกับการเสนอความคิดเห็นและการเสนอข่าวสารและรูปภาพ ซึ่งสามารถโน้มน้าวให้ผู้รับข่าวสารเกิดความรู้สึกและความประทับใจไปในทางใดทางหนึ่งได้²⁶

กลุ่มผลประโยชน์กับการโน้มน้าวมติมหาชน

ในประเทศที่ปกครองในระบอบประชาธิปไตยสิ่งที่กลุ่มผลประโยชน์ประเภทจัดตั้งกลัวเกรงก็คือ ทำหน้าที่ของมติมหาชนที่มีต่อกลุ่มของตน เพราะสิ่งนี้เกี่ยวข้องกับความสำเร็จและความล้มเหลวของกลุ่มในทางการเมือง ดังนั้นในสหรัฐอเมริกา กลุ่มผลประโยชน์ประเภทจัดตั้งนอกจากจะพยายามคาดคะเนทิศทางของมติมหาชน และเหตุการณ์ที่อาจเกิดขึ้นแล้ว กลุ่มผลประโยชน์ยังพยายามที่จะชี้นำและควบคุมมติมหาชนอีกด้วย ความพยายามที่จะชี้นำและควบคุมมติมหาชนดังกล่าวทำให้กลุ่มผลประโยชน์ต้องหันเข้าหาการ โฆษณาชวนเชื่อเป็นเครื่องมือ

ทำไมกลุ่มผลประโยชน์ประเภทจัดตั้งต้องให้ความสนใจกับมติมหาชน คำตอบก็คือว่าการขยายการมีส่วนร่วมทางการเมือง ทำให้กลุ่มผลประโยชน์ที่เคยมีบทบาทสูงในทางการเมืองตกเป็นฝ่ายเสี่ยงข้างน้อยในหมู่ประชากรทั้งหมดของสังคม การตกเป็นฝ่ายเสี่ยงข้างน้อยทางการเมืองทำให้ต้องแสวงหาพันธมิตร และปลุกระดมพวกที่เห็นด้วยกับเป้าหมายของกลุ่ม ถ้าต้องการได้

²⁵ Ibid.,pp. 101-105 and 122

²⁶ Ibid.,pp. 123-127

รับความสำเร็จและความร่วมมือจากกลุ่มอื่นรวมทั้งรัฐบาล แต่การแสวงหาพันธมิตรก็มักจะถูกจำกัดด้วยสภาพของมติมหาชน ดังนั้น หนทางที่พอจะทำได้ในการระดมพลังสนับสนุน ทำที่และเป้าหมายของกลุ่มก็โดยการใช้วิธีการ โฆษณาชวนเชื่อ

การโฆษณาชวนเชื่อ โดยทั่วไปมีจุดมุ่งหมายอยู่ที่ประชาชนนอกกลุ่ม ซึ่งอาจจำแนกได้เป็นผู้ที่มีแนวโน้มจะเป็นพันธมิตร พวกที่เป็นกลาง พวกที่เฉยเมย พวกที่ต่อต้านอย่างรุนแรง และพวกที่อยู่กึ่งกลางระหว่างบุคคลประเภทต่างๆ เหล่านี้ ในการโฆษณาชวนเชื่อกลุ่มมีเป้าหมายให้ประชาชนประเภทต่างๆ นิ่งเฉยและยอมรับข้อเรียกร้องของผู้นำกลุ่ม ยกเว้นกลุ่มที่ต่อต้านอย่างรุนแรง ซึ่งไม่มีหนทางโน้มน้าวได้ง่ายๆ การโฆษณาชวนเชื่อของกลุ่มจะประสบความสำเร็จมากน้อยเพียงใดขึ้นอยู่กับสถานการณ์แวดล้อมและวิธีการ โฆษณาชวนเชื่อที่นำมาใช้

การโฆษณาชวนเชื่ออาจไม่มีความจำเป็นมากนัก ถ้ากลุ่มที่เป็นคู่แข่งไม่มีการจัดตั้งในกรณีดังกล่าว การใช้วิธีการลอบบี้ก็อาจเป็นการเพียงพอ ในกรณีกลุ่มที่เป็นคู่แข่งขันมีการจัดตั้ง มีการรวมตัวกันเหนียวแน่น การโฆษณาชวนเชื่อเป็นวิธีการที่จำเป็นมาก จากที่กล่าวมาข้างต้นจะสังเกตได้ว่า การโฆษณาชวนเชื่อที่มุ่งไปที่กลุ่มประชาชนที่เป็นกลาง หรือที่มีแนวโน้มจะเห็นด้วยกับกลุ่มเป็นสำคัญ²⁷

ส่วนกระบวนการในการโฆษณาชวนเชื่อที่ได้อาจกล่าวได้ว่า ประกอบด้วย 3 ขั้นตอนคือ (1) การโฆษณาคำพูดหรือสัญลักษณ์ (2) การกระตุ้นทัศนคติเดิมของประชาชนที่เป็นกลุ่มเป้าหมาย โดยกระตุ้นเฉพาะส่วนที่สอดคล้องกับเป้าหมายของนักโฆษณาชวนเชื่อ และ (3) การสร้างหรือแก้ไขทัศนคติของบุคคลที่เป็นเป้าหมายอันจะนำไปสู่พฤติกรรมที่นักโฆษณาชวนเชื่อต้องการ²⁸

การโน้มน้าวมติมหาชนของกลุ่มผลประโยชน์นอกจากจะดำเนินการโดยการโฆษณาชวนเชื่อแล้วก็ยังสามารถดำเนินการโดยมาตรการอย่างอื่น เช่น โดยการให้การสนับสนุนพรรคการเมือง เพื่ออาศัยพรรคการเมืองเป็นเครื่องมือโน้มน้าวมติมหาชนอีกทอดหนึ่ง ดังเราจะพบว่า พรรคการเมืองในประเทศไทยส่วนใหญ่ผูกพันอยู่กับกลุ่มผลประโยชน์ทางการค้าและข้าราชการ ส่วนพรรคการเมืองในประเทศไทยอังกฤษเป็นที่ทราบกันโดยทั่วไปว่า พรรคกรรมกรจัดตั้งและได้รับการสนับสนุนโดยสหภาพแรงงานจำนวนมาก ส่วนพรรค Conservative ได้รับการสนับสนุนจากกลุ่มพ่อค้า นักอุตสาหกรรม และขุนนางในสหรัฐอเมริกาที่เช่นกัน พรรค Democrat ได้ชื่อว่า เป็นพรรคที่กลุ่มกรรมกรให้การสนับสนุน ส่วน

²⁷ David B. Truman, op.cit.,pp. 213-215

²⁸ Ibid.,p. 226

พรรค Republican เป็นพรรคที่กลุ่มพ่อค้า นักอุตสาหกรรมและกลุ่มผู้ประกอบการวิชาชีพ ส่วนใหญ่ให้การสนับสนุน²⁹

มาตรการในการโน้มน้าวมติมหาชนอีกอย่างหนึ่งของกลุ่มผลประโยชน์คือ การล็อบบี้ (lobby) รัฐสภาและสถาบันฝ่ายบริหาร เพื่อให้กลุ่มมีอิทธิพลเหนือการดำเนินการของสถาบันการปกครองเหล่านั้น และใช้สถาบันการปกครองเหล่านั้นโน้มน้าวมติมหาชนอีกทอดหนึ่ง ในสหรัฐอเมริกาการล็อบบี้สมาชิกรัฐสภาหรือการล็อบบี้คณะผู้บริหารรวมทั้งประธานาธิบดีเป็นเรื่องธรรมดา อาชีพล็อบบี้เป็นอาชีพที่ถูกต้องตามกฎหมายและทำกันโดยเปิดเผย การล็อบบี้อาจดำเนินการโดยกลุ่มผลประโยชน์ว่าจ้างนักล็อบบี้ให้ไปพูดคุยกับบุคคลสำคัญในวงการรัฐสภาหรือฝ่ายบริหาร เพื่อเสนอทัศนคติของเขาต่อบุคคลเหล่านั้น หรือโน้มน้าวโดยการเสนอผลงานวิจัย หรือโดยการไปชี้แจงต่อคณะกรรมการที่พิจารณาประเด็นปัญหาเรื่องใดเรื่องหนึ่ง ผู้นำฝ่ายบริหารหรือการให้คำมั่นสัญญาต่างๆ ในทางการเมือง ฯลฯ³⁰

แนวคิดลัทธิรัฐธรรมนูญนิยม (Constitutionalism)

คอนสตีติวชันแนลลิสม์ – Constitutionalism)³¹

Constitutionalism คืออะไร Constitutionalism คือ “แนวความคิด” ที่จะใช้รัฐธรรมนูญลายลักษณ์อักษรให้เป็นเครื่องมือในการกำหนดรูปแบบการปกครองและกำหนดกลไกอันเป็นโครงสร้างพื้นฐาน (infra-structure) ในการจัดองค์กรบริหารของรัฐ

นักวิชาการบางท่านแปลคำนี้ว่า “ลัทธิรัฐธรรมนูญนิยม” ซึ่งก็ควรจะถูกต้องตามถ้อยคำล้วนเพราะคำภาษาอังกฤษที่ลงท้ายด้วย “ism” เราก็มักจะแปลว่า “ลัทธิ” แต่ผู้เขียนไม่อยากจะแปลเช่นนั้น เพราะคำว่า “ลัทธิ” ในภาษาไทยเป็นคำที่สื่อความหมายไปในทางความเชื่อในปรัชญา

²⁹ ดู Gabriel A. Almond, “Interest Groups and Political Process,” edited by Roy C. Macridis and Bernard E. Brown, *Comparative Politics* (Homewood, Ill.: The Dorsey Press, 1972), pp. 199-203

³⁰ ดู Lester W. Mibrath, “Lobbyists Approach Government,” edited by Robert H. Salisbury, *Interest Group Politics in America* (N.Y.: Harper and Row, 1970), pp. 374-403

³¹ อมร จันทรสุมบุรณ์, คอนสตีติวชันแนลลิสม์ (Constitutionalism) : ทางออกของประเทศ ไทย, สถาบันนโยบายศึกษา โดยการสนับสนุนของมูลนิธิคอนราดอเคนาวร์ (กรุงเทพฯ : ม.ป.ท., ม.ป.ป.), หน้า 9-10

เรื่องใดเรื่องหนึ่ง แต่ Constitutionalism มิใช่เรื่องที่อยู่ในระดับที่เป็นปรัชญา แต่เป็นเพียงแนวความคิดที่จะใช้รัฐธรรมนูญลายลักษณ์อักษรให้เป็นประโยชน์ในการกำหนดรูปแบบการปกครอง ฯลฯ ดังกล่าวมาข้างต้นเท่านั้น ซึ่งยังเป็นเรื่องที่ไม่ถึงขั้นที่เป็น “ปรัชญา” ดังนั้น ผู้เขียนจึงไม่อยากจะแปลคำว่า Constitutionalism เป็นภาษาไทย และขอใช้ทับศัพท์เป็นภาษาอังกฤษว่า คอนสติติวชันแนลลิสม์ Constitutionalism อาจมีความหมายแตกต่างกันตามคำนิยามของนักวิชาการของแต่ละประเทศ แต่อาจกล่าวโดยรวมอย่างสั้นๆ ได้ว่า Constitutionalism คือ แนวความคิดที่ถือว่า รัฐธรรมนูญเป็นกฎหมายสูงสุด และอย่างน้อยที่สุดรัฐธรรมนูญนั้นจะต้องมี “ศาลรัฐธรรมนูญ” เป็นองค์กรที่ทำให้หลักประกันความเป็นกฎหมายสูงสุดของรัฐธรรมนูญ

โดยที่รัฐธรรมนูญตามแนวทางของ Constitutionalism ถือว่า รัฐธรรมนูญเป็นกฎหมายสูงสุด โดยมีศาลรัฐธรรมนูญเป็นองค์กรที่ทำให้หลักประกันความเป็นกฎหมายสูงสุด ดังนั้น รัฐธรรมนูญจะมีความสำคัญมากน้อยเพียงใด จึงขึ้นอยู่กับ “สาระสำคัญ” ที่รัฐธรรมนูญนั้นจะได้บัญญัติไว้นั่นเอง

ในระยะแรกสาระสำคัญของบทบัญญัติรัฐธรรมนูญ ตามแนวทาง Constitutionalism มีลักษณะค่อนข้างจำกัดและมีบทบัญญัติไม่มากนักและมักจะเน้นระบุดัง “สิทธิเสรีภาพ” อันเป็นปัญหาดั้งเดิมที่เกิดจากการใช้อำนาจโดยมิชอบของพระมหากษัตริย์ในยุโรปแต่ในระยะ 50 ปีหลังนี้ปรากฏว่า สาระสำคัญของบทบัญญัติรัฐธรรมนูญสมัยใหม่ได้ขยายตัวออกไปเป็นอันมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งบทบัญญัติที่เกี่ยวกับการจัดตั้งสถาบันอิสระหรือกึ่งอิสระต่างๆ ที่มีอำนาจหน้าที่ตรวจสอบการใช้อำนาจ (โดยมิชอบ) ของนักการเมือง และผู้บริหารระดับสูง สถาบันเหล่านี้ได้แก่ ศาลรัฐธรรมนูญ ศาลปกครอง สถาบันการตรวจเงินแผ่นดินหรือศาลบัญชี ซึ่งสถาบันเหล่านี้จะมีระบบผู้พิพากษาผู้เชี่ยวชาญพิเศษ แยกจากระบบผู้พิพากษาของศาลยุติธรรม (ทางอาญาและทางแพ่งเอกชน) และมีกระบวนการ (process) พิเศษที่แตกต่างและแยกออกไปตามอำนาจหน้าที่ของสถาบันเหล่านั้น และยิ่งกว่านั้นรัฐธรรมนูญของบางประเทศ ก็ยังมีบทบัญญัติเกี่ยวกับสภาพพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม (Social and Economic Council) คณะกรรมการข้าราชการพลเรือน หรือแม้แต่วินิจฉัยการ Procurators (การสอบสวน-ฟ้องร้องคดีอาญา) และศาลอาญาสูงสุดสำหรับนักการเมือง เป็นต้น ดังนั้น เมื่อสาระสำคัญที่บัญญัติไว้ในรัฐธรรมนูญมีมากขึ้น Constitutionalism ก็ทวีความสำคัญยิ่งขึ้นทุกที

การประยุกต์ใช้ทฤษฎี

วิทยานิพนธ์นี้มีวิธีนำเสนอข้อมูลหรือวิธีการศึกษานั้นการวิจัยแบบอธิบาย (explanatory research) ซึ่งพยายามจะอธิบายปัจจัยต่างๆ ที่นำมาศึกษาว่า มีผลต่อการรับร่างรัฐธรรมนูญ 2540 อย่างไร

ไร โดยใช้แนวคิดมหานมาประกอบการวิเคราะห์ ซึ่งผู้เขียนจะสรุปว่า เป็นปัจจัยที่มีอิทธิพล กดดันให้สมาชิกรัฐสภาต้องรับร่างรัฐธรรมนูญ

ในขณะเดียวกันก็ใช้แนวคิดลัทธิรัฐธรรมนูญนิยม (Constitutionalism) กับร่างรัฐธรรมนูญ 2540 มาประกอบการวิเคราะห์ด้วย เพื่อความชัดเจนยิ่งขึ้น

สภาพการเมืองโดยทั่วไปในสมัยรัฐบาลชวน – บรรหาร (2535-2538) โดยสังเขป

การแก้ไขรัฐธรรมนูญในช่วง พ.ศ. 2535-2538³²

1. การเปลี่ยนแปลงแก้ไขรัฐธรรมนูญครั้งที่ 1

การต่อต้านการดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีของพลเอกสุจินดา คราประยูร นอกสภาผู้แทนราษฎร และการประท้วงโดยการอดข้าวอดน้ำของ ร.ต. ฉลาด วรฉัตรและพลตรีจำลอง ศรีเมือง ได้ก่อให้เกิดการเดินขบวนที่ท้องสนามหลวง เดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2535

ข้อเรียกร้องของพลังมวลชนนอกสภา มุ่งสู่ประเด็นของการลาออกของพลเอก สุจินดา คราประยูร และการแก้ไขรัฐธรรมนูญให้เป็นประชาธิปไตยยิ่งขึ้น โดยเฉพาะในบทบัญญัติที่จะกำหนดให้นายกรัฐมนตรีจะต้องมาจากการเลือกตั้ง

ความไม่สามารถที่จะปรองดองกันได้ระหว่างพลตรีจำลอง ศรีเมือง และพลเอกสุจินดา คราประยูร ประกอบกับความล้มเหลวของหัวหน้าของพรรครัฐบาลต่างๆ ที่จะให้คำตอบอย่างชัดเจน ในประเด็นของการแก้ไขรัฐธรรมนูญ มีส่วนสำคัญทำให้เกิดสถานการณ์ที่กลืนไม่เข้าคายไม่ออก และผลก็คือ การปะทะกันอย่างนองเลือดระหว่างกระบอกปืนของกำลังทหารกับพลังฝูงชน ที่เรียกกันว่า พฤษภาทมิฬ (2535)

เมื่อเหตุการณ์ได้สงบลง ด้วยพระบารมีปกเกล้าปกกระหม่อมของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชมหาราชที่ทรงไถ่เกล้าเกลี้ยศุภครณี พลเอกสุจินดา คราประยูร ลาออกจากตำแหน่ง แต่ก่อนที่จะพ้นตำแหน่งได้ยินยอมให้คณะรัฐบาลและฝ่ายค้านแก้ไขรัฐธรรมนูญใน 4 ประเด็น ตามข้อเรียกร้องของขบวนการประชาธิปไตย 4 ประเด็นที่แก้ไขคือ

1. ให้ประธานสภาผู้แทนราษฎรเป็นประธานรัฐสภา (ม. 36)

ตามรัฐธรรมนูญ 2534 ประธานวุฒิสภาเป็นประธานรัฐสภา

³² วิชัย คັນศิริ, รัฐธรรมนูญประเทศตะวันตกและไทย : กรณีศึกษาทางประวัติศาสตร์และกฎหมาย. พิมพ์ครั้งที่ 2, (กรุงเทพฯ : สถาบันนโยบายการศึกษา, 2540) หน้า 109-114.

2. ให้นายกรัฐมนตรีมาจากผู้แทนราษฎร (ผ่านการเลือกตั้ง) ม. 159
3. ลคออำนาจของวุฒิสภา โดยตัดมาตรา 219 ในบทเฉพาะกาลออกไป มีผลให้วุฒิสภาไม่มีอำนาจหรือบทบาทในการเปิดอภิปรายทั่วไป ตามมาตรา 150 (การไว้วางใจคณะรัฐมนตรีและรัฐมนตรี) ตลอดจนการพิจารณาพระราชกำหนดตามมาตรา 172, 173 และ 174
4. กำหนดให้มีการประชุมสมัชชาสามัญของรัฐสภาสองสมัย (ม. 127)

แต่ก่อนที่จะประกาศใช้บทแก้ไขรัฐธรรมนูญใหม่นี้ได้มีพระบรมราชโองการแต่งตั้งนาย อานันท์ ปันยารชุน เป็นนายกรัฐมนตรีเพื่อจัดตั้งรัฐบาลรักษาการระหว่างการเลือกตั้ง เพื่อเริ่มต้นกันใหม่

การปรับปรุงแก้ไขรัฐธรรมนูญฉบับ รสช. ครั้งแรกจึงเป็นการเปลี่ยนแปลงภายใต้สถานการณ์ของความรุนแรงและเป็นผลของการใช้ความรุนแรงจากมวลชน เพื่อเรียกร้องความเป็นประชาธิปไตยให้มากยิ่งขึ้น

2. การปรับปรุงเปลี่ยนแปลงรัฐธรรมนูญครั้งที่ 2

การเปลี่ยนแปลงครั้งที่สองซึ่งจะเกิดขึ้นใน พ.ศ. 2538 เป็นผลของกระบวนการทางการเมืองในรัฐสภา ประกอบด้วยการเจรจาต่อรอง และการช่วงชิงข้อได้เปรียบทางการเมืองระหว่างพรรครัฐบาล และพรรคฝ่ายค้าน กล่าวคือ

ภายหลังการเลือกตั้งในเดือนกันยายน 2535 มีผลทำให้พรรคประชาธิปัตย์ได้ที่นั่งส่วนใหญ่ในสภาผู้แทนราษฎร และจัดตั้งรัฐบาลผสม 5 พรรค (พรรคประชาธิปัตย์ พรรคความหวังใหม่ พรรคพลังธรรม พรรคกิจสังคม และพรรคเอกภาพ) พรรคชาติไทย พรรคชาติพัฒนา และพรรคอื่นๆ กลายเป็นฝ่ายค้านและเนื่องจากในการหาเสียงครั้งนี้แทบทุกพรรคมักจะกล่าวถึงการแก้ไขรัฐธรรมนูญให้เป็นประชาธิปไตยยิ่งขึ้น ฉะนั้นพรรคประชาธิปัตย์ก็หยิบยกเรื่องนี้ขึ้นมาพิจารณา แต่เพื่อลดปัญหาทางการเมืองระหว่างพรรครัฐบาลได้พยายามตอกย้ำว่า การแก้ไขรัฐธรรมนูญเป็นภารกิจของทุกๆ พรรคในรัฐสภา

ในเดือนตุลาคม พ.ศ. 2535 จึงได้มีการตั้งคณะกรรมการวิสามัญ เพื่อพิจารณาแก้ไขรัฐธรรมนูญ ผลของการพิจารณาของคณะกรรมการวิสามัญช่วงเวลาพิเศษ ก็สามารถจะกำหนดประเด็นที่จะแก้ไขได้ 25 ประเด็น โดยจะยกร่างแก้ไข 22 ร่าง

การเจรจาระหว่างพรรคการเมืองต่างๆ เมื่อต้นเดือนมกราคม 2537 ทั้งฝ่ายรัฐบาลและฝ่ายค้านจะสามารถตกลงกันได้ ใน 8 ประเด็น แต่ก็มีความคิดในบางกลุ่มว่า ในการเสนอร่างแก้ไข ควรจะมีการเสนอประเด็นอื่นๆ ที่เหลือหรือไม่ ในที่สุดเมื่อฝ่ายรัฐบาลเสนอแก้ไข 8 ประเด็นใน 8

ร่างแก้ไข ในวันที่ 31 มีนาคม พ.ศ. 2537 ฝ่ายค้านก็เตรียมเสนอร่างแก้ไขอีกฉบับหนึ่งแบบกระทันหัน หรือแทบไม่ให้อำนาจรัฐบาลได้ทราบล่วงหน้าเกิน 1 วัน ร่างนี้เป็นร่างเดียวที่เสนอแก้ไขรัฐธรรมนูญเกือบทั้งฉบับ กล่าวกันว่า ลอกเลียนมาจากฉบับ พ.ศ. 2521 วันที่ 31 มีนาคม พ.ศ. 2537 จึงเป็นวันช่วงชิงกันระหว่างฝ่ายรัฐบาลและฝ่ายค้านว่า จะนำร่างใดขึ้นมาพิจารณาก่อน ฝ่ายค้านได้เสียงสนับสนุนจากวุฒิสมาชิกเป็นส่วนใหญ่และวันนี้เป็นวันประชุมร่วมของสองสภา ฉะนั้น เมื่อลงคะแนนเสียงกัน ร่างแก้ไขของพรรคฝ่ายค้านจึงได้รับการพิจารณาเป็นอันดับแรก และผ่านความเห็นชอบ โดยหลักการในวาระที่ 1

วันรุ่งขึ้น วันที่ 1 เมษายน พ.ศ. 2537 ฝ่ายรัฐบาลก็เสนอ 8 ร่างของฝ่ายคนข้างเพื่อแก้ไข 8 ประเด็นหลัก แต่ไม่ได้รับความเห็นชอบของรัฐสภา

เหตุผลที่วุฒิสมาชิกสนับสนุนฝ่ายค้านมากกว่ารัฐบาลในเรื่องแก้ไขครั้งนี้ก็เพราะประเด็นเกี่ยวกับข้อเสนอลดจำนวนวุฒิสมาชิก กล่าวคือ ในกรอบ 8 ประเด็นนั้น มีประเด็นหนึ่งที่เสนอให้ลดจำนวนวุฒิสมาชิก ไม่ให้เกิน 1 ใน 3 ของจำนวนสมาชิกทั้งหมดของสภาผู้แทนราษฎร ซึ่งขณะนั้นมี 360 คน ฉะนั้นหากเหลือ 1 ใน 3 ก็จะมีจำนวนเพียง 120 คน ขณะที่จำนวนวุฒิสมาชิกตามรัฐธรรมนูญ 2537 มี 260 คน ข้อเสนอฝ่ายวุฒิสภาจึงรับมิได้

อย่างไรก็ตามข้อเสนอนี้ 7 ประเด็นที่เหลือมิได้ก่อให้เกิดข้อขัดแย้งกันมากนัก แต่ก็ไม่ได้ได้รับความเห็นชอบ ฉะนั้นส่วนที่ได้รับความเห็นชอบคือ ส่วนของฝ่ายค้านที่รัฐสภาส่งให้และต่อมาก็ผ่านการพิจารณาในวาระที่ 2 และที่ 3 จึงได้รัฐธรรมนูญฉบับแก้ไขปี พ.ศ. 2538 ซึ่งมีประเด็นหลักๆ ของการแก้ไขดังนี้

1. ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับหมวดที่ 1 และหมวดที่ 2 พระมหากษัตริย์ไม่มีการแก้ไข
2. ในส่วนที่แก้ไขเพิ่มเติม ใน พ.ศ. 2535 ซึ่งมี 4 ประเด็น ก็ไม่มีการแก้ไข แต่เปลี่ยนลำดับมาตรา
3. ในส่วนที่แก้ไขที่สำคัญ คือ

3.1 จำนวนผู้แทนราษฎรให้คิดเกณฑ์การคำนวณราษฎร 150,000 คนต่อสมาชิก 1 คน แต่ยังคงยึดหลักของการแบ่งเขตเป็นรายจังหวัดและเขตละ 3 คนเป็นหลักเหมือนเดิม การคิดตามเกณฑ์นี้ทำให้ ส.ส. ในสภาผู้แทนราษฎร ในปี พ.ศ. 2539 มี 393 คน มากกว่าเดิมซึ่งได้กำหนดไว้ตายตัวที่ 360 คน

3.2 ลดคุณสมบัติของผู้มีสิทธิเลือกตั้งในเรื่องอายุ เหลืออายุ 18 ปีบริบูรณ์ ในวันที่ 1 เดือนมกราคมของปีการเลือกตั้ง ทำให้ผู้มีสิทธิเลือกตั้งเพิ่มมากขึ้นในกลุ่มหนุ่มสาว

3.3 พรรคการเมืองที่ส่งผู้สมัครเลือกตั้ง สามารถส่งเพียง 1 ใน 4 ของจำนวน ส.ส. ทั้งหมด ก็ถือว่า เข้าเกณฑ์เป็นพรรคการเมือง แตกต่างจากเกณฑ์เดิมที่กำหนดให้ส่งผู้สมัครถึง 120 คน ตามเกณฑ์ใหม่ส่ง 99 คนก็เข้าเกณฑ์แล้ว

3.4 ให้มีศาลปกครอง

ทั้ง 4 ประเด็นนี้อยู่ในกรอบของ 8 ประเด็นที่เคยเห็นชอบกันทุกฝ่ายมาก่อนแล้ว แต่ยังมีหลายข้อใน 8 ประเด็นที่ไม่ได้รับการแก้ไข เช่น จำนวนวุฒิสมาชิก เป็นต้น

นอกจากนั้นก็ยังมีกรณีแก้ไขนอกเหนือจาก 8 ประเด็นนี้ เช่น

3.5 ให้มีผู้ตรวจการรัฐสภาจำนวนไม่เกิน 5 คน ตามมติของรัฐสภา

3.6 ให้มีคณะกรรมการเลือกตั้ง เพื่อกำกับดูแลการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรให้บริสุทธิ์และยุติธรรม

อย่างไรก็ตามก็ยังมีประเด็นอื่นๆ ที่ยังไม่ได้รับความเห็นชอบให้แก้ไข เช่น ประเด็นของการแสดงประชามติและข้อเสนอให้มีการแบ่งเขตการเลือกตั้งเขตละ 1 คน

3. การแก้ไขรัฐธรรมนูญ ครั้งที่ 3 : การแก้ไขมาตรา 211

อย่างไรก็ตามแม้ว่าจะได้มีการแก้ไขรัฐธรรมนูญถึง 2 ครั้งแล้ว แต่ขบวนการประชาธิปไตยภายนอกสภาก็ยังไม่พอใจ ตราบดที่รัฐธรรมนูญฉบับนี้ยังมีรอยด่าง เพราะร่างขึ้นในสมัย รสช. ตราบนั่นกลุ่มพลังมวลชน นิสิตนักศึกษาตั้งกล่าวก็ยังเรียกร้องต่อไป โดยการที่ ร.ต. ฉลาด วรฉัตร ออกมาขอค้ำวอคน้ำ

ประธานรัฐสภา นายมารุต บุญนาค จึงได้ตั้งคณะกรรมการพัฒนาประชาธิปไตย (คพป.) เพื่อพิจารณาทั้งหมดและคณะนี้ก็เรียกร้องให้ปรับมาตรา 211 เพื่อเปิดทางไปสู่การยกร่างรัฐธรรมนูญใหม่ทั้งฉบับ โดยให้มีการประชามติในขั้นสุดท้าย

รัฐบาลซึ่ง ฯพณฯ บรรหาร ศิลปอาชา เป็นหัวหน้าคณะ จึงได้ริเริ่มให้มีการแก้ไขมาตรา 211 ของบทเฉพาะกาล เมื่อปี พ.ศ. 2539 ก่อนที่รัฐบาลของนายบรรหารจะยุบสภาผู้แทนราษฎรก็ได้มีการแก้ไขมาตรา 211

สาระสำคัญของการแก้ไข คือ

1. ให้มีสภาร่างรัฐธรรมนูญ ทำหน้าที่จัดทำร่างรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ ประกอบด้วย

1.1 สมาชิกซึ่งรัฐสภาเลือกตั้งจากผู้สมัครเลือกตั้งในแต่ละจังหวัด ให้ได้จังหวัดละ 1 คน

กล่าวคือ ผู้สมัครรับเลือกตั้งที่มีคุณสมบัติตามรัฐธรรมนูญที่แก้ไข เลือกกันเองในแต่ละจังหวัดให้ได้จังหวัดละ 10 คน เพื่อให้รัฐสภาเลือกเหลือเพียงจังหวัดละ 1 คน รวมทั้งหมด 76 คน

1.2 สมาชิกซึ่งรัฐสภาเลือกตั้งจากผู้เชี่ยวชาญ หรือผู้มีประสบการณ์ 23 คน รวมทั้งหมด 99 คน

2. สภาร่างรัฐธรรมนูญจะต้องจัดทำร่างรัฐธรรมนูญ ให้แล้วเสร็จภายในกำหนดเวลา 240 วัน

3. เมื่อสภาร่างรัฐธรรมนูญได้จัดทำร่างรัฐธรรมนูญเสร็จสิ้นแล้ว ให้นำเสนอต่อรัฐสภา

4. หากผ่านความเห็นชอบของสมาชิกทั้งสภาจำนวนเกินกึ่งหนึ่งให้นำขึ้นทูลเกล้าฯ แต่หากคะแนนเสียงที่ให้ความเห็นชอบมีไม่ถึงกึ่งหนึ่งของจำนวนสมาชิกทั้งหมดเท่าที่มีอยู่ของสองสภา ให้ดำเนินการจัดให้มีประชามติ

จะเห็นได้ว่า ความพยายามในการแก้ไขปัญหาทางการเมือง การปกครอง ในแง่ที่เกี่ยวข้องรัฐธรรมนูญของกลุ่มพลังทางการเมืองต่างๆ ดำเนินการอย่างต่อเนื่อง เข้มขันตลอดมา ภายใต้บรรยากาศทางการเมืองที่เป็นประชาธิปไตย ในสมัยรัฐบาลชวน-บรรหารในช่วง พ.ศ. 2535-2538 โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสมัยรัฐบาลบรรหาร ศิลปอาชา ที่ได้มีการแก้ไขมาตรา 211 บทเฉพาะกาล ตามรัฐธรรมนูญ 2534 เมื่อปี พ.ศ. 2539 ก่อนรัฐบาลบรรหารจะยุบสภา ประกอบกับได้มีการแต่งตั้งวุฒิสมาชิกชุดที่ให้ความเห็นชอบร่างรัฐธรรมนูญที่ 16 ด้วย

อาจกล่าวได้ว่า ดันเหตุสำคัญของการพยายามแก้ไขมาตรา 211 บทเฉพาะกาล ตามรัฐธรรมนูญ 2534 เพื่อนำไปสู่การจัดทำรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2540 ซึ่งผู้เขียนจะได้วิเคราะห์ในบทต่อไป ก็คือ การปนเปกันระหว่างอำนาจนิติบัญญัติกับอำนาจบริหาร กล่าวคือ รัฐธรรมนูญกำหนดให้ ส.ส. มีสิทธิที่จะได้รับการแบ่งผลประโยชน์ทางด้านอำนาจบริหารด้วย เปิดโอกาสให้เป็นนายกรัฐมนตรี รัฐมนตรี หรือดำรงตำแหน่งสำคัญๆ ของข้าราชการเมืองได้ โดยที่ยังดำรงตำแหน่ง ส.ส. อยู่ขณะเดียวกัน รัฐบาลก็จำเป็นต้องอาศัยเสียงสนับสนุนจากส.ส. ในสภาจึงจะสามารถบริหารประเทศได้

แต่ผลประโยชน์ดังกล่าวมีจำกัด ไม่เพียงพอที่จะตอบสนองความต้องการของส.ส. ทั้งหมดได้ จึงก่อให้เกิดการรวมกลุ่มกัน เพื่อให้มีอำนาจต่อรองในอินที่จะได้มาซึ่งผลประโยชน์ที่ต้องการ ทำให้เกิดการแย่งชิงตำแหน่งรัฐมนตรี ตลอดจนผลประโยชน์ของนักการเมืองทั้งที่อยู่ภายในพรรคเดียวกัน และระหว่างพรรคร่วมรัฐบาล ซึ่งเป็นรัฐบาลผสมหลายพรรค ทำให้รัฐบาลขาดเสถียรภาพ ไม่สามารถแก้ปัญหาและสร้างสรรค์ความเจริญก้าวหน้าให้กับบ้านเมืองได้ เพราะต้องประคองตัวเองให้อยู่รอดโดยการประนีประนอมยอมผลประโยชน์กัน ทำให้ประชาชนเห็นได้ชัดว่า นักการเมืองส่วนใหญ่ มีพฤติกรรมเป็นนักธุรกิจการเมืองมากกว่าจะเป็นผู้เสียสละมีอุดมการณ์รับใช้ชาติ และคนพวกนี้มักจะมีผลประโยชน์ที่สวนทางกับประชาชนส่วนใหญ่เกือบตลอดเวลา

นายอุทัย พิมพ์ใจชน ประธานสภาาร่างรัฐธรรมนูญ กล่าวว่า³³ “...นักการเมืองที่ทุจริต เป็นปัญหาระดับรากเหง้าของปัญหาการเมืองไทย...” ระบบการเมืองแบบรวมอำนาจในปัจจุบัน ประกอบกับระบบพรรคการเมืองที่อ่อนแอ ความต้องการเพียงที่นั่งมากๆ ในสภาจึงต้องเลือกผู้มีอิทธิพลและนักธุรกิจที่มีฐานะมั่นคง เข้าสมัครรับเลือกตั้งในนามของพรรค ทำให้เวทีการเมืองได้กลายเป็นแหล่งแสวงหาผลประโยชน์ของผู้มีอำนาจ การที่ต้องใช้เงินซื้อเสียง ซื้อตำแหน่งรัฐมนตรีเป็นจำนวนมาก ทำให้มีภาระที่ต้องถอนทุนคืน และยังมีภาระในการหาเงินเข้าพรรค นับเป็นเรื่องที่ไม่ชอบด้วยเหตุผลด้วยประการทั้งปวง อีกทั้งสภาไม่สามารถควบคุมฝ่ายบริหารได้อย่างแท้จริง เพราะโดยความเป็นจริง ใครก็ตามที่สามารถได้ตำแหน่งรัฐมนตรี จำเป็นต้องมี ส.ส. อยู่ในความควบคุมพอสมควร เมื่อรวมกับผู้บริหารคนอื่นๆ ที่อยู่ในรัฐบาลเดียวกัน จึงกลายเป็นว่า รัฐบาลเป็นผู้กุมเสียงส่วนใหญ่ในสภา ดังนั้น การที่จะหวังให้สภาเป็นดุลถ่วงอำนาจรัฐบาลจึงเป็นไปได้ ทั้งนี้เพราะอำนาจนิติบัญญัติกับอำนาจบริหารอยู่ในกำมือคนกลุ่มเดียวกัน กิจการของชาติทั้งปวงก็ตกอยู่ในเงื้อมมือของนักการเมืองเพียงกลุ่มเดียวไม่ว่าจะเป็นการตรากฎหมาย การบังคับใช้กฎหมาย การควบคุมกลไกการบริหาร การใช้งบประมาณ ตลอดจนการพัฒนาชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชน ก่อให้เกิดผลกระทบด้านต่างๆ ต่อความมั่นคงของประเทศชาติและมีแนวโน้มสูงว่า จะนำความหายนะกับบ้านเมือง

ฉะนั้นภายใต้สภาวะของบ้านเมืองในปัจจุบัน การแยกอำนาจนิติบัญญัติกับอำนาจบริหารออกจากกันให้เด็ดขาด จึงเป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ ประกอบกับการมีมาตรการตรวจสอบอำนาจรัฐที่มีมาตรฐานสามารถเอาผิดกับนักการเมืองที่ทุจริตได้ “...มาตรการควบคุมตรวจสอบอำนาจรัฐที่

³³ Ajello Robin and Gearing Julian , “Will They Get It Right?”

เข้มงวดจะทำให้การทุจริตของนักการเมืองทำได้ยากยิ่งขึ้น...”³⁴ นายอานันท์ ปันยารชุน ประธานคณะกรรมการการยกเว้นรัฐธรรมนูญและอดีตนายกรัฐมนตรีกล่าวและเขายังได้แสดงทัศนะอีกว่า หัวใจของร่างรัฐธรรมนูญ 2540 มี 4 ประการ คือ³⁵

1. ให้มีการเลือกตั้งแบบบัญชีรายชื่อ
2. ให้มีการเลือกตั้งแบบเขตเดียว เบอร์เดียว
3. ห้าม ส. ส. เป็นรัฐมนตรีและ
4. ให้รัฐมนตรีแสดงบัญชีทรัพย์สิน

จากถกรรณะดังกล่าวข้างต้นจึงนำไปสู่กระบวนการจัดทำรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ เพื่อที่จะนำไปสู่การปฏิรูปทางการเมือง การปกครองอย่างแท้จริง

³⁴“Struggle for Reform” Asiaweek (9 May 1997) : 20

³⁵“บทความพิเศษ,” มติชนสุดสัปดาห์ ปีที่ 17 ฉบับที่ 882 (15 กรกฎาคม 2540) : 10